ΗΦΑΝΤΑΣΙΑ ΚΑΙ Η ΠΑΤΡΙΣ

('Εξ αφορμῆς τοῦ ἄρθρου τοῦ κ. 'Αργύρη 'Εφταλιώτη εἰς τὸ «'Αστυ» τῆς 21 'Ιουλίου ἐ. ἔ.)

Ποιηταί, ὑπερασπισθῆτε τὸ Ὠραῖον! Τοῦτο τὸ μόνον σας καθῆκον. Ὑπερασπισθῆτε τὸ Ὄνειρον ὅπου τρέφετ' ἐντός σας! **Γαβριὴλ Δανούσιος**

'Αστυ 9/8/99

Α'.

Ὁ κ. 'Αργύρης 'Εφταλιώτης ἐξέφρασε γνώμην ἀδιάπαντον, νομίζω, ὡς πρὸς τὴν ἐθνικὴν σημασίαν τῶν ἔργων τῆς Φαντασίας, καὶ καθόλου, καὶ σχετικῶς πρὸς τὰ καθ' ἡμᾶς. 'Αλλ' ἡ γνώμη του, ὁποιαδήποτε, γνώμη ποιητοῦ, ἀξίου ἐκτιμήσεως, εἶνε καὶ προσοχῆς ἄξια. Ἐπὶ θέματος, τὸ ὁποῖον πολλάκις εἶχουσι τὴν σκέψιν, ἂς μοῦ συγχωρηθῇ τὰ ἀκόλουθα κ' ἐγὼ τὸν λόγον μου, ἔστις δὲν θὰ εἶνε ὁ τελευταῖος.

Ὁ κ. 'Εφταλιώτης γυρεύει καὶ καλὰ τὸν «ἐθνικὸν χρωματισμὸν», καθὼς λέγει, εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης, ὡς μόνον πειστήριον τῆς καλλιτεχνικῆς αὐτῶν ἀντόητος. 'Αναμφιβόλως ὑπὸ τὴν ἀτομικὴν λανθάνει κάποιο ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ εἰς τὰ τοιαῦτα ἔργα. 'Αλλ' ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν ἀριστουργημάτων τῶν αἰώνων, (διότι ἂν τυχὸν ὁρίσονται ἀπαραπάλευτοι νόμοι τινὲς καὶ κανόνες περὶ τοῦ 'Ωραίου, ἐκ τῶν μεγάλων τούτων ἔργων θὰ ἐξάγωνται), ὁ χρωματισμὸς, ὁ τυχὸν ἐκ τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς πηγάζων, δὲν προσπίπτει ἐὐκόλως εἰς τὴν ἀντίληψιν. Τὸν ἐθνικὸν τοῦτον χρωματισμὸν δὲν ἀποτελεῖ ζωηρὸν τι καὶ εὐδιάκριτον χρῶμα, ἀλλὰ λεπτὴ καὶ δυσκολοσύλληπτος ἀπόχρωσις· πολὺ δὲ περισσότερον τῆς διαφορᾶς τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ χρώματος, τὰ ὡραῖα ἔργα διακρίνει ἡ ταυτότης τῆς ἀκτινοβολίας, ἐξ ἧς προδίδεται ὅτι ταῦτα κοινὴν ἐθνικότητα ἔχουσι τὴν παγκόσμιον τῆς Τέχνης.

'Αλλ' ἀφοῦ ὁ κ. 'Εφταλιώτης κρίνει ἀναγκαῖον τὴν πολιτογράφησιν τῶν ἔργων τῆς Φαντασίας διὰ τοῦ ἐθνικοῦ αὐτῶν χρωματισμοῦ· ποῦ νὰ τὸν ἀναζητήσωμεν τὸν χρωματισμὸν, τοῦτον, καὶ ποῖα ἡ σημασία του διὰ τὴν Τέχνην; Νὰ τὸν ἀναζητήσωμεν εἰς τὸ ἐθνικὸν, ἐπιλογίσας εἰς τὸ δημοτικὸν τῆς γλώσσης: 'Αλλὰ γνωρίζομεν ποιήματα, καὶ ἄλλα παντὸς εἴδους λογοτεχνήματα δῆθεν, τῶν ὁποίων τὴν ἀμυδρὰν ἔχει μόνον δὲν συνέχει, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἀηδέστερον μεγαθύνει ἡ λοῖκὴ ἀκριβῶς ἀτλότης τῆς γλωσσικῆς μορφῆς· διότι, ἐπὶ τέλους, ἡ σχολαστικὴ γλῶσσα συνεισθίζει ν' ἀπακρύπτῃ κάτως μέσα εἰς τραγικοὺς κοθόρνους τῶν ποδῶν της τὴν τυχὸν βαναυσότητα. Οὐδὲ ἀποτελεῖ ἐλαφρυντικὴν περίπτωσιν διὰ ἄμυναν στιγμαλόκων ἡ λογοποιὸν τὸ ὅτι εἶνε δῆθεν, καθ' οἱονδήποτε τρόπον, δημοτικῆς.

Νὰ τὸν ἀναζητήσωμεν τὸν ἐθνικὸν χρωματισμὸν εἰς τὴν ἔκλογὴν τῶν θεμάτων καὶ τῶν ὑποθέσεων; Εἰς τὴν ζωγραφίαν τῶν παρ' ἡμῖν καὶ ἀλλοῖμοι; Εἰς τὴν ρητορικὴν ἀπίδειξιν περισσῆς φιλοτιμίας; Σχετίζεται πρὸς τὴν πολιτικὴν ὀλιθριώτερον διὰ τὰ ἔργα τῆς τέχνης. Καὶ ὑπογράφω μὲ τὰς δύο μου χεῖρας τοὺς σοφοὺς τούτους λόγους ξένου κριτικοῦ: «Ὁ ποιητὴς δὲν εἶνε ἀ ἄγκη νὰ εἶνε φιλόπατρις, ἐνθουσιώδης ρήτωρ. Ἡ ἀληθῶς καλὴ ποίησις, καὶ ἂν ἀρέσκει τὸ θέμα αὐτῆς ἐξ ἁπωτάτων χωρῶν καὶ χρόνων, ἐνισχύει τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα καὶ ἀνυψοῖ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα πλειότερον δωδεκάδος θουρίων».

Δὲν παραγνωρίζω τὴν δύναμιν τῶν διαφόρων, φυσικῶν καὶ ἠθικῶν, περιβαλλόντων, ἅτινα συναποτελοῦσι τὴν ἰδιάζουσαν φυσιογνωμίαν ἑκάστης φυλῆς, ἑκάστης ἐθνικότητος, καὶ τὸν μοιραῖον αὐτῶν ἀντίκτυπον ἐν τῇ φιλολογίᾳ, μάλιστα εἰς ὡρισμένα εἴδη. Ἐπὶ τούτου ἡ ἐκείνου τοῦ ποιητοῦ καὶ καλλιτέχνου ποῖος διενοήθη ν' ἀρνηθῇ κατά τι μέτρον τὴν ἐπενέργειαν τῶν τόπων, τῶν χρόνων, τῶν ἐποχῶν;

'Αλλ' ἡ δημιουργικὴ φαντασία δὲν ἐπηρεάζεται μόνον ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς τούτους παράγοντας· μυρίαι ἄλλαι δυνάμεις ἐσωτερικαὶ, ἐξαιρετικαὶ, σκοτειναὶ, δυσδιάκριτοι, κληρονομικότητες, ἀταβισμοὶ, νευροπάθειαι, ὑπερευαισθησίαι, τοῦ ὁρμεμφύτου αἱ λειτουργίαι καὶ αἱ ἐργασίαι τοῦ ἀσυνειδήτου, ὅλα τὰ ἐξαιρετικὰ στοιχεῖα τῆς ὑγείας, πολλῷ δὲ μᾶλλον τῆς νοσηρότητος, ἐξ ὧν ἀναγκαίως ἀποτελοῦνται τὰ λεγόμενα ταλαντα καὶ αἱ διαλαλούμεναι μεγαλοφυΐαι, οἱ π ε ρ ι τ τ ο ί τοῦ 'Αριστοτέλους, καθιστῶσι τὸν καλλιτέχνην συγγραφέα τοῦτο μὲν ἀποκορύφωμα μακροβίου παρελθόντος, τοῦτο δὲ προτρέχοντα τῶν συγχρόνων προφήτην ἀμυδρῶς διανοιγομένου μέλλοντος· καὶ ἀκριβῶς εἰπεῖν, τὸ ποιητικὸν δαιμόνιον φέρεται ἔξω καὶ ὑπεράνω παντὸς χρόνου, τόπου, ἐποχῆς, ἡ δὲ ἐπιστήμη, παρὰ τὰς σοφὰς αὐτῆς ἀποκείρας, φοβοῦμαι ὅτι δὲν διηκρίνησεν ἀκόμη τὸ μυστήριον τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ.

'Αλλ' ὅπως θὰ ἦτο ψεῦδος νὰ δογματίσῃ τις ὅτι ὁ ποιητὴς εἶνε παίγνιον πάσης ἀσυνειδησίας, ἔξω πάσης ἐπιστήμης καὶ μαθήσεως, παντὸς ἰθεώδους φυτοζωῶν καὶ προσδεχόμενος παθητικῶς ὅλως τὴν ἔμπνευσιν, κατὰ τὴν θεολογικὴν τῶν πραγμάτων ἀντίληψιν, οὕτω εἶνε πάσης σοβαρότητος γυμνὴ ἡ γνώμη τῶν φρονούντων, ὅτι ὁ ποιητὴς διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὸν προορισμόν του καθῆκον ἔχει νὰ συντάξῃ πρῶτον πολογισμοὺς καὶ νὰ κατορτίσῃ προγράμματα καὶ νὰ τηρήσῃ κατάστιχα, ἐπενδύων πάντα ταῦτα μὲ ἐξώφυλλα, φέροντα τὰ ἠθικὰ χρώματα. Ὁ ποιητὴς, μοιραίως διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὸν προορισμόν του, δὲν ἔχει ἄλλον ὁδηγὸν καὶ γνώμονα πλὴν τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ ψυχῆς, εἰς τὰ βάθη τῆς ὁποίας κροκλίνων κρυφακούει, ὡς ἐντὸς τῆς κογχύλης, τὴν ὁποίαν ἔψαλεν ὁ Λαμαρτίνος, μυρίους συγκεχυμένους ἤχους, ἅπασαν τὴν ἀπειρομεγέθη φύσιν θαυμαστῶς ὀπηχοῦσαν. Πᾶσα ἄλλη σκέψις καὶ βλέψις, ἠθογραφίαι, πατριωτισμοὶ, σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς περὶ κοινωνίας, ὁσονδήποτε ζωηρὰ καὶ ἂν εἶνε ἡ βαφὴ τῶν ἐθνικῶν χρωμάτων αὐτῶν, ὅταν δὲν εἶνε ταῦτα ἁπλᾶ μέσα, ὡς πᾶν ἄλλο μέσον, πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητοῦ, πρὸς μουσοδομίαν τῆς ἐν αὐτῇ λανθανούσης μυριοφωνίας, εἶνε, ἀτλοστατα, ὁ ἄριστος τρόπος πρὸς καλλιέργειαν καὶ συγκομιδὴν κ ο λ ο κ υ θ ι ῶ ν.

'Ωσαύτως ἂν εἶνε ἀνάγκη νὰ διακρίνωμεν ἐθνικὰ ἔργα τέχνης ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων, καὶ ἔργα τέχνης, ἀναπαριστῶντα τὰ ἡμέτερα ἀπὸ τῶν ἀτομιμουμένων τὰ ξένα, ἡ διάκρισις αὕτη, διὰ τοὺς ἐγκύπτοντας εἰς τὰ βάθη τῶν πραγμάτων, δὲν δύναται νὰ γίνεται ἢ ὡς ἑξῆς: Ἡ ἐθνικότης ἔργου τινὸς τέχνης δὲν μετρεῖται ἢ πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς ἐσωτερικῆς καὶ αὐτοτελοῦς αὐτοῦ ἀξίας, τῆς καλλιτεχνικῆς. Ἐθνικὴ εἶνε ἡ σημασία τῶν ὑψηλῶν καὶ ἀληθῶς καλλιτεχνημάτων. Τὸ ὡραῖον εἶνε κτῆμα ἀσκεῖ τοῦ Ἔθνους, ὅπερ τὸ παρηγαγε· ὅ,τι εἶνε ὡραῖον ἐν τῇ τέχνῃ, εἶνε τῆς ἐθνικῆς ζωῆς ἀπόρροια, μία τῶν σημαντικῶν ἐκδηλώσεων αὐτῆς.

Καὶ ἂν ὑπάρχῃ που ὁ ἐθνικὸς χρωματισμὸς, οὗτος ἐνδέχεται, ἐπαναλαμβάνω, νὰ μὴ χυθῇ ἐπὶ τὰ μάτια τοῦ καθενὸς, ὡς ὅταν ἀρθρογραφῶμεν ἢ συντάσσωμεν πολιτικὰ προγράμματα, ἢ συγγράφωμεν ἐθνογραφικὰς πραγματείας ἢ διαφημίζωμεν τὰ κρεῖττα τῆς ἐγχωρίου βιομηχανίας. Περὶ τῆς ἐθνικῆς πνοῆς τῆς λανθανούσης ὑπὸ τὴν ἰδιάζουσαν καὶ ἐξαιρετὴν μορφὴν τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας ὁ ποιητὴς συνηθέστατα δικαιοῦται νὰ λέγῃ τὸ τοῦ Εὐαγγελίου: «...Ἐν μέσῳ ὑμῶν ἥμην, καὶ οὐκ ἐγνωτέ με!» Καὶ συνηθέστατα συμβαίνει ἐκεῖνο ἀκριβῶς τὸ στοιχεῖον ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ καλλιτέχνου, τὸ συνδέον αὐτὸν πρὸς τὴν ἐποχήν του καὶ πρὸς τὴν φυλήν του, ἐκεῖνο ἀκριβῶς νὰ εἶνε τὸ ἀποκρυσταλικὸν στοιχεῖον, τὸ παρεισακτον, τὸ ξένον, τὸ σῶμα τοῦ ἐγκλήματος, διὰ τὴν ἐξ ἐπιπολῆς κρίσιν τῶν πολλῶν.

Ὅσα ὁ κ. 'Εφταλιώτης γράφει περὶ «ἐδυναμιῶν» (ἐγὼ θὰ ἔγραφα δ υ ν ά μ ε ω ν) αἱ ὁποῖαι συγχωροῦνται εἰς τὰ μεγάλα, ἀλλ' ὄχι καὶ εἰς τὰ μικρὰ ἔθνη, θὰ ἤξιζαν ἴσως νὰ προκαλέσουν τὴν προσοχὴν πολιτευομένων ἀρεσκομένων εἰς τὰς κοινοτοπίας, ἀλλ' ὄχι καὶ σεβομένων ἀκριβῶς τὸ κλασικὸν. Ἐθνότης πολιτικὴ ἐνέργεια, ἀμόζουσα καταναγκαστικῶς εἰς μικρὰ ἔθνη· ἀλλὰ καλλιτεχνικὴ δημιουργία ὑπὸ τοιούτους ὅρους, θὰ ἠτό τι φαιδρότατα σεμνοῦ καὶ θὰ ἠθίκων τ' Ἀθήνας, τὰ ὁποῖα ἐγέννησαν τὸν μέγαν Δημόκριτον, λέγων ὅτι μόνον ποιηταὶ Ἀθηναῖοι θὰ ἠδύναντο σοβαρῶς νὰ συμβιβάσουν τὴν ἐξ ἑβδομήκοντα ὁρμῆς ἐλευθέραν ὅλως πνευματικὴν ἐνέργειαν πρὸς τὴν μελέτην τῶν γεωγραφικῶν χαρτῶν. Καὶ πρῶτον: ὄχι ποιηταὶ μόνον, ἀλλ' ἀμιβάλλω καὶ πολῖται ἂν ὑπάρχωσιν ἱκανοὶ νὰ φαλιβίζουν τῆς πατρίδος τὸν ἔρωτα ἀναλόγως πρὸς τὴν ἔντασιν τῶν ἀρίων αὐτῆς ἢ κρίσις τῶν ἐπιβολῶν τῶν ὅλων της. Δι' ἕκαστον φιλοπάτριδα τὸ ἔθνος του εἶνε μέγα. Ἰδιαιτέρα ψυχολογία διὰ τοὺς καλλιτέχνας καὶ τοὺς λογοτέχνας τῶν μικρῶν ἐθνῶν δὲν γνωρίζω ποῦ καὶ πῶς δύναται νὰ κρατῇ. Θὰ ἦτο τὸ αὐτὸ ὡς νὰ ὑπεστήριζε τις ὅτι ὀπτὰ μικρὰ ἔθνη δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐκτείνωνται πλατεῖς καὶ βαθεῖς οὐρανοί, οὐδὲ νὰ διανοίγωνται πρὸ τῶν ὀμμάτων, ἀπὸ τῆς γῆς τῶν μικρῶν πατρίδων, ἀπέραντοι ὁρίζοντες.

Β'

Ἀλλὰ σαφέστερον τῶν γενικῶν τούτων ἀ[illegible]ιῶν ἐμιλοῦσι τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Ὁ αἰών, αἰὼν τοῦ Ναπολέοντος, τοῦ Γκαῖτε, τοῦ Φιχτέ, τοῦ Βεθόβεν, τοῦ Βύρωνος, τοῦ Σέλλεϋ, τοῦ Ὑγκῶ, τοῦ Μουσσέ, τοῦ Λαμαρτίνου, τοῦ Βίκτωρ Οὐγκώ, τοῦ Τολστόϊ, τοῦ Δανουντσίου, (ἀρκοῦσι οὗτοι μεταξὺ πλείστων ἄλλων ἐνδόξων ὀνομάτων.) τυγχάνουσιν ἐν αὐτῷ καὶ διαπρόσιοι κήρυκες τῆς δ ι ε θ ν ο π ο ι ή σ ε ω ς τῆς φαντασίας, καὶ τὰ ἔργα των δέον νὰ λογίζωνται ὡς τέρματα ὁμοῦ καὶ ὡς ἀρετηρίαι τῆς ἑνώσεως καὶ τῆς καρποφόρου παγκοσμίου, ὑπεράνω τῶν πατρίδων, ἀλλὰ διὰ τὰς πατρίδας οὐχ ἧττον ἀγαθοποιῶν, ἰθεῶν. Οἱ αὐτοὶ ἀθάνατοι ποιηταί, οἱ ἐκ μιᾶς ἀπόψεως ὡς κοσμοπολῖται καὶ ὡς ἀσύγκριτοι ἐμφανιζόμενοι καὶ ὡς μηδαμοῦ μαθητεύσαντες, ἐξ ἄλλης ἀπόψεως παρίστανται οἱ αὐτοὶ ὡς εὐκλεεῖς συνεχιστὰ τῆς παραδόσεως, ὡς περίλαμπροι μαθηταὶ ἀμυδροφεγγεστέρων, ἐνίοτε δὲ καὶ περιλαμπροτέρων διδασκάλων, ὡς δεξιώτεροι διαχειρισταὶ πλουσίων κληρονομιῶν.

Καὶ ὁ μέγας Γκαῖτε, ὁ ἔκτροπωτὴν τὴν καθολικότητα τοῦ νεωτέρου πνεύματος τελειότερον ἴσως ἢ ὅσον ἔκτροπωτεῖ ὁ Σοφοκλῆς τὸ κάλλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τοὺς ἐπιτηδεύοντας πρωτοτυπίαν καὶ βιαλαλοῦντας ὅτι ἀπὸ κανένα τέκνον δὲν παρέλαβον, ἀκοκαλεῖ, στρογγυλότατα, εἴς τε τῶν ἐπιγραμμάτων του, ἢ λιθίους.

Καὶ ἀφοῦ ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἀνεργῶσι οἱ πνευματικαὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἥρωες, εὔκολον νὰ κατανοήσῃ τις ὅτι οἱ συναντώμενοι ἐπὶ τῶν χαμηλοτέρων βαθμίδων τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπεκκωσιν εἰς ἄλλης φύσεως νόμους, καὶ νὰ εἶνε περισσότερον ἀπηλλαγμένοι τῶν παντοίων ἐπιδράσεων· μόνον ὅτι βλιμμύτερον ἀνεπτυγμένην ἔχουσι τὴν δύναμιν τοῦ μεταπλάττειν καὶ ἀρμοσοῦν. Ἐπίσης ἡ γνώμη ὅτι ἡ τυχὸν ἐθνολογικὴ σπουδαιότης τῶν δὲν παρέχει διὰ τοῦτο καὶ σπουδαιοτέραν θέσιν εἰς αὐτοὺς ἐν τῷ ναῷ τῆς Τέχνης. Ὁ Κέρτερ δὲν εἶνε ποιητὴς ἀ ὤτερος τοῦ Ἄϊσε, ἡ ἐθνικότης τοῦ Βερανζὲ δὲν ἰσχύει νὰ ἀποβιβάσῃ τὸν μέτριον τοῦδον ἀσματογράφον μᾶλλον ἢ τὴν ὀθῆλῆς σοαίσας ἐρ' ἧς διατάσσει εἰς Ἀλφρέδος Δὲ Βιν[illegible]λ. χ., καὶ τὸν Ρήγαν Φερραῖον, παρὰ τὸ ἱερὸν μέγεθος τῆς πατρωτικῆς θυτίας του, δὲν ἠλόγησεν ἡ Μοῦσα, ὡς ἠλόγησε τὸν Ἰούλιον Τυπάλδον.

Ἡ ἐξέτασις τῆς ὁποιασδήποτε φιλολογικῆς κινήσεως, τῆς ἀνακτυχθείσης παρ' ἡμῖν, εἰς τὰ αὐτὰ πορίσματα θὰ ἔφερε. Ἡ συγκριτικὴ μελέτη τῶν ἐθνικῶν φιλολογιῶν θὰ ἠδύνατο νὰ εὕῃ γοητιώτατον ἔδαφος ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης. Μεγάλως ἀνέκαθεν διεκρίθη τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα διὰ τὴν χάριν τῆς εὐστροφίας, καὶ τὴν ἀφομοιωτικὴν αὐτοῦ δύναμιν. Ὁ «Ἔρωτάκριτος», ποίημα συνδυάζον δύο τόσον ἀντιθέτους ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ ἰδιότητας, τὴν ποιητικὴν ἀρετὴν προς τὴν δημοτικότητα, ἐ ῷ εἶνε τὸ κατ' ἐξοχὴν ἔργον τῆς ἐπιδράσεως τοῦ φραγκικοῦ μεσαιωνικοῦ ἰπποτισμοῦ, κατ' ἐλευθέραν ἀπομίμησιν ξένων στιχουργημάτων, δὲν εἶνε διὰ τοῦτο ὀλιγώτερον ἡ ἐθνικὴ ἐποποιία τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ. Παραγνωρίζουν ἀστείως τὸν Σολωμὸν οἱ μὴ διαβλέποντες, ὑπὸ τὸν Ἕλληνα, τὸν Εὐρωπαῖον ποιητὴν, τὸν διηνεκῶς πηροῦντα ἐ.τραμμένα τὰ βλέμματα πρὸς τὴν πνευματικὴν τῆς Δύσεως κίνησιν καὶ ὑπὸ τὸ βαθὺ κράτος τῶν φιλοσοφικῶν ἰθεῶν, καὶ τῶν φιλολογικῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἐποχῆς, ζητοῦντα νὰ διανοίξῃ, μετὰ βήματος ἰσχυροτέρου διὰ τοῦτο, τὸν δρόμον του.

Καὶ ὅταν ὁ Σολωμὸς ἀνακράζῃ: «Κλεῖστε μέσα σου τὴν 'Ελλάδα, καὶ θὰ αἰσθανθῆς νὰ λαχταρίζῃ μέσα σου κάθε εἶδος μεγαλεῖου», ἡ κραυγὴ αὕτη δὲν προέρχετ' ἐξ αἰσθήματος τυφλῆς τινος φιλοπατρίας καὶ σωβινισμοῦ ἀποκλειστικοῦ πάσης ἐξωθεν ἰδέας καὶ συγκινήσεως· καὶ ἡ κραυγὴ αὕτη προβάλλει ὄχι τὸν ρήτορα τῶν συλλαλητηρίων, ἀλλὰ, βαθύτερον τοῦ φιλοπάτριδος, τὸν Ε ὐ ρ ω π α ῖ ο ν ποιητὴν, τὸν ἐμπνεόμενον καὶ ἔνθουν ἐκ τῶν καθολικῶν ἰθεῶν, οἵτινες ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ συνεκίνουν καὶ ἐρρύθμιζον τοὺς βατιλεῖς τῆς Φαντασίας ἀ.ὰ τὸν πολιτισμένον κόσμον· διότι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Σολωμοῦ, ἐν ἐκ τῶν σφοδροτέρων ἰδεολογικῶν ρευμάτων τοῦ αἰῶνος, ἡ 'Ελλὰς, ἐγένετο νέαν ποίησιν καὶ τέχνην ἀνὰ τὴν Εὐρώπην, καὶ ποιητὰς καὶ καλλιτέχνας, ἀνατροπεῖς τῶν καθεστώτων, καὶ τῆς σχολαστικῆς ἀντιλήψεως· τοῦ πατριωτισμοῦ ἐν τῇ φιλολογίᾳ, καὶ διὰ νέου αἵματος, συντελεσθέντος ἐξ εὐγόμων ἐξωθεν συγκομισθέντων σιτίων, ἀναζωογονητὰς τῶν παρίδων. Ὅσον διὰ τὸν Βαλαωρίτην, παρ' αὐτῷ ὁ διάθερμος πατριώτης καὶ τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων ὁ ἔνθους θεματοφύλαξ, οὐδαμῶς παρεκώλυον τὸν ποιητὴν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιχειρῇ συχνὰ ταξείδια εἰς τὰ βασίλεια τοῦ Βύρωνος, τοῦ Δάντη, συχνότερα δ' ἴσως εἰς τὰ τοῦ Βίκτωρος Οὐγκὼ καὶ εἰς ὅλα τοῦ ρομαντισμοῦ τὰ φέουδα.

Ἀληθεύει ὅτι ἡ τελευταία δωδεκαετία, ἐσημειώθη δι' ἔργων, μαρτυρούντων σημαντικὴν ὁρόδον· λυποῦμαι διότι ἀδυνατῶ νὰ διατρίψω λεπτομερέστερον εἰς τὰ κατ' αὐτήν· διὰ νὰ ἐπιστρέψω εἰς τὰ μνημονευόμενα ὑπὸ τοῦ κ. 'Εφταλιώτη ὀνόματα, ἀρκεῖ ὅτι μᾶς ἀπεκαλύφθη κατ' αὐτὴν ὁ κ. Ψυχάρης, καὶ ἔγραψε τι ἐκ τῶν στίχων του ὁ κ. Δροσίνης. Ἂν δὲ ἡ περίοδος, τὴν ὁποίαν διανύομεν ἤδη, σκανδαλίζει τούτους ἢ ἐκείνους, ἐμὲ, δυστυχῶς, πληροῖ ἐλπίδων καὶ χαρᾶς, ἀκριβῶς ἕνεκα τῶν τάσεων τὰς ὁποίας διαβλέπω κρατούσας μεταξὺ τῶν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀναφανέντων· κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀναφανέντων· τὴν κενὴν τῆς τελευταίας δωδεκαετίας καὶ ἀντικατάστασιν πανλ